

ÜZEYİR HACIBƏYLİ – 140
УЗЕЙР ГАДЖИБЕЙЛИ – 140
UZEYİR HAJIBAYLI – 140

UOT 37.1

İradə Böyükağa qızı Əmirəliyeva

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun aparıcı elmi işçisi

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0002-3319-7466>

E-mail: amiraliyeva_i@mail.ru

[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(2\).23-26](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(2).23-26)

ÜZEYİR HACIBƏYLİ MÜƏLLİMİN VƏZİFƏLƏRİ VƏ TƏRBİYƏ HAQQINDA

Ирада Боюкага гызы Амиралиева

доктор философии по педагогике,

ведущий научный сотрудник Института Образования Азербайджанской Республики

УЗЕЙР ГАДЖИБЕЙЛИ ОБ ОБЯЗАННОСТЯХ УЧИТЕЛЯ И ВОСПИТАНИИ

Irada Boyukagha Amiraliyeva

doctor of philosophy in pedagogy,

leading scientific worker at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

UZEYİR HAJIBAYLI ON THE DUTIES OF A TEACHER AND UPBRINGING

Xülasə. Üzeyir Hacıbəyli Azərbaycanın dünya mədəniyyətinə təqdim etdiyi ən görkəmli simalarından biridir. Həm yazıçı, dramaturq, tərcüməçi, həm jurnalist, ictimai xadim, dirijor, və ən əsası, son dərəcə böyük bəstəkardır. Qori müəllimlər seminariyasını bitirdikdən sonra Hadrutda və Bakı şəhərində müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. O, çoxsaylı operaların, musiqili komediyaların, hekayə, məqalə, felyeton və resenziyaların müəllifidir.

Məqalədə Üzeyir bəyin həyat yoluna nəzər salınır.

Açar sözlər: *Üzeyir bəy, bəstəkar, yazıçı, dramaturq, opera, musiqili komediya, hekayələr, felyetonlar, tərbiyə məsələləri*

Аннотация. Узеир Гаджибейли – одна из самых выдающихся личностей, которую Азербайджан подарил мировой культуре. Он писатель, драматург, переводчик, журналист, общественный деятель, дирижер и, что самое главное, величайший композитор. После окончания Горькой учительской семинарии работал учителем в Гадруте и Баку. Он является автором многочисленных опер, музыкальных комедий, рассказов, статей, фельетонов и рецензий.

В статье рассматривается жизненный путь Узеир-бея.

Ключевые слова: *Узеир-бей, композитор, писатель, драматург, опера, музыкальная комедия, рассказы, фельетоны, вопросы воспитания*

Abstract. Uzeyir Hajibayly is one of the most outstanding personalities that Azerbaijan has given to world culture. He is a writer, playwright, translator, journalist, public figure, conductor and, most importantly, the greatest composer. After graduating from the Gori Teachers' Seminary, he worked as a teacher in Hadrut and Baku. He is the author of numerous operas, musical comedies, short stories, articles, feuilletons and reviews. The article examines the life of Uzeyir bay.

Key words: *Uzeyir bay, composer, writer, playwright, opera, musical comedy, short stories, feuilletons, educational issues*

1985-ci il sentyabrın 18-də Ağcabədidə doğulan Üzeyir hələ kiçik yaşlarında olarkən onun ailəsi Şuşa şəhərinə köçmüşdü. O, uşaqlıq illərini Şuşada keçirmişdir. Ailənin Şuşaya köçməyi səbəbsiz deyildi. Atası Əbdülhüseyn Xurşid banu Natəvanın şəxsi katibi vəzifəsində çalışırdı. Həm də atası əslən Şuşalı idi. O, 1840-cı ildə Şuşada dünyaya gəlmişdi.

Üzeyir ilk təhsilini Şuşada, buradakı ikiillik rus-türk məktəbində almış, daha sonra o, Qori Müəllimlər seminariyasının məzunu (1904) olmuşdu. Həmin seminariyanı bitirdikdən sonra əvvəlcə Cəbrayıl bölgəsinin Hadrud kəndində, daha sonralar Bakının Bibi-Heybət və "Səadət" məktəblərində işləmiş, Azərbaycan dili, riyaziyyat, coğrafiya, tarix və rus dili fənlərindən dərs demişdir.

Üzeyir Hacıbəyli böyük tarixi şəxsiyyətdir. Çoxsaylı əsərlər yaratmışdır. Bu il onun anadan olmasının 140 illiyi tamam olur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev dahi bəstəkarın yubileyinin yüksək səviyyədə təşkili və keçirilməsi ilə əlaqədar sərəncam imzalamışdır.

Üzeyir bəy Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, millət vəkili, Azərbaycan Musiqi Konservatoriyasının (hazırda BMA) rektoru, SSRİ Xalq Artisti, milli operanın banisi idi.

Üzeyir bəy 6 operanın müəllifidir: "Leyli və Məcnun", "Şah Abbas və Xurşid banu", "Əsli və Kərəm", "Harun və Leyla", "Rüstəm və Söhrab", "Koroğlu". Bu operalar arasında ən çox "Leyli və Məcnun" və "Koroğlu" operaları tamaşaya qoyulmuşdur. "Koroğlu" operası Üzeyir bəyin şah əsəridir.

Bundan savayı, Ü. Hacıbəyli "O olmasın, bu olsun", "Arşın mal alan", "Ər və arvad" musiqili komediyalarının, çoxlu satirik hekayələrin və resenziyaların, felyeton və məqalələrin, səhnəciklərin müəllifidir.

Dahi bəstəkarın hər operası, görkəmli yazıcının hər operettası, istedadlı jurnalistin hər məqaləsi, felyetonu və hekayəsi çox güclü təhsilləndirici və tərbiyələndirici imkanları ilə diqqət mərkəzinə gəlir.

Nümunələrə müraciət edək: "Müəllimlər ictimalına dair" məqaləsində deyilir: "Müəllimlərimizin doğrudan-doğruya olan vəzifələri camaatımızın girdabi-cəhalətdən qurtarıb rahi-nicəti-mədəniyyət və mərifətə tuş eləməkdir.... (1, s. 57). Söz yoxdur ki, camaatı girdabi-cəhalət-

dən çıxarmaq kimi bir müqəddəs, lakin müşkül vəzifənin ifasına qədəm qoymaqdan əvvəl, camaatımızın mübtəla olduğu girdabi-cəhalətin əlacını dürüst və aydın surətdə bilməlidir" (1, s. 57).

Bu iqtibasda ilk növbədə müəllimin qarşısında duran başlıca, ümdə vəzifə diqqətə çatdırılır: "camaatımızın girdabi-cəhalətdən qurtarıb rahi-nicəti-mədəniyyət və mərifətə tuş eləmək". İkincisi, "müşkül vəzifənin ifasına qədəm qoymaqdan əvvəl, camaatımızın mübtəla olduğu girdabi-cəhalətin əlacını aydın bilmək".

"Təəssüflər olsun" məqaləsində "maarif və mədəniyyət qapıları bizim üzümüə bağlandığı" qeyd edilir. Göstərilir ki, bu səbəbdən biz "cəhalət və vəhşaniyyət vadisində sərgərdan qoyulmuşuq. Həqiqi ömür sürmək üçün qabağımızı kəsib duran sədləri nistü nabüd edəcək qədər qüvvəti-mənəviyyəyə və cismaniyyəyə malik olub, bizi zülami-cəhalətdən nuri-maarifə tuş edə biləydi! (1, s. 69).

Haqqında danışılan məqalədə oxuyuruq: "Millətlərin qabağa getməsinə ölçə bilən bir ölçü olsa idi və o ölçü ilə müsəlman millətinin qabağa getməsi ölçülsə idi, onda məlum olardı ki, biz bir addım qabağa, iki addım dala, dörd addım qabağa, üç addım dala, iki addım dala, beş addım qabağa eləyə-eləyə qabağa gedirik. Bir kəlmə, biz təzə yerimək öyrənən uşağa oxşayırdıq ki, bir addım atıb sonra yığılır; durub bir addım daha artır, amma ayaqları bir-birinə dolaşib yerə yığılır, yenə durur, addım atır, bədəni ağırlıq edib yığılır, durur və i.a.

Uşağın bu cürə yığıla-dura getməsinə səbəb nədir?

Məlumdur ki, onu yeridən əzaların cismani qüvvətsizliyidir.

Yaxşı, bəs bizim bu cürə – bir dala, bir qabağa addım atıb yığıla-dura "qabağa getməyimizin" səbəbi nədir?" (1, s.106),

Üzeyir bəy səbəbi yada salır: "Onun da səbəbi bizi qabağa aparən əzaların, yəni iş başında duranlarımızın qüvvətsizliyidir. Amma bizim əzalarımızın qüvvətsizliyi cismani qüvvətsizlik deyildir, yəni əzalarımız çolaq, şil və şikəst deyildirlər. Onların qüvvətsizliyi mənəvi qüvvətsizlikdir!" (1, s. 107).

"Xəbərdarlıq" məqaləsi də maraq doğurur. Məqalədə deyilir: "Yaxşı, yaxşı oxutmaq qanununa əməl etməyib, uşağını oxutmayan erməni və gürcünün tənbehi nədir? Onun tənbehi müsəlman olmaqdır... Yəni hamı uşaq oxumayıb

böyüdükdən sonra dilsiz, ağızsız, qulaqsız, başsız cahil müsəlman kimi gah bəyin, gah molla-nın, gah qaradovoyun, gah yasavulun qapazı altında qalar” (1, s. 121).

Həmin sözlərdə dərin həqiqət vardır. İndi təhsildən kənarda qalan demək olar ki yoxdur, yaxud azdır. Vaxtilə isə, təhsil almaq üçün şərait olmurdu. Ya müəllim çatışmırdı, ya məktəb yox idi, ya da ana dilində dünyəvi təhsil almaq əvəzinə mollaxanaya gedərək dini təhsil alırdılar.

Bu barədə “Xəbərdarlıq” məqaləsində Üzeyir bəy yazırdı: “O ki qaldı milli məktəblərimizə, əvvəla, onların ədədləri çox azdır və sənə, bu məktəblər dəxi iqtizaəti-zəmanəyə müvafiq bir halda deydlirlər Kəndlərdəki milli məktəblərimizin vəzifəsi əvvəla, ana dilini uşaqlara mümkün qədər mükəmməl surətdə öyrətməklə bərabər, rus dilini dəxi ona təlim etdirməkdir” (1, s. 126).

“Hər işi öz əhlinə tapşırma” məqaləsində isə deyilir: “Çox vaxt bizim cəmiyyətlərimizin, ittifaqlarımızın camaatımıza heç bir mənfəət verməməsinə və bir tez zamanda duran və işlərinə məşğul olan adamlarımız əhl madamlar olmayıblar. Yəni üzərlərinə götürdükləri məsuliyyəti və vəzifəni layiqincə ifa edə bilmirlər. Elə bilmədiklərinə səbəb səhlənkarlıq və etinasızlıq deyil, öz vəzifələrində əhl olmadıqlarıdır. Çox vaxt görürsən ki, bir iş başına qoyulmuş və ya öhdəsinə müəyyən bir vəzifə verilmiş adam hamam işin üstündə o qədər çalışır ki lap qabıq qoyur, amma yenə də iş irəli getmir. Axırda o qədər özünü əziyyət və zəhmətə salır ki. Həm cismani, həm də ruhən yorulur” (1, s. 145).

Üzeyir bəy fərdin şəxsiyyət kimi təşəkkül tapıb formalaşmasından ötrü onların nümunəvi davranış və rəftara yaxşı ünsiyyət tərzinə, sava-da, müstəqilliyə yiyələnməsini vacib sayırdı. Bu və ya digər insana qiymət verərkən onun müsbət mənəvi keyfiyyətlərə hansı səviyyədə sahiblənməsini, ədalətli, sücaətli, səxavətli, xeyirxahlı olmasını diqqət mərkəzində saxlamağı məsləhət görürdü. “Harun və Leyla” Librettosunda vəzir əmiri səciyyələndirərkən onun müsbət keyfiyyətlərini sadalayır: “Şanu şövkət, ey Əmir, sən-dən artıq kimdə yox,

Həm ədalət, həm səxavət, həm sücaət sən-də çox” (s. 136).

Bəs Əmir? Həqiqətən də o, həmin keyfiyyətlərə malikdir? Yoxsa vəzir ona xoş gəlmək üçün elə deyir. Diqqət yetirək: “Allahın mərhə-

məti cümlənizin üzərində olsun” (2, s. 136). Bu, Əmirin sözləridir. O, tabeçiliyində olanlarla mehriban, ədalətli davranır, onların xoş gün keçirmələrini istəyir. Əmirin “Allahın mərhəməti cümlənizin üzərində olsun” sözləri də onun müsbət şəxs olduğunu sübuta yetirir.

Librettoda Harun müsbət, Zeyd mənfi obraz kimi verilmişdir. Onların hər ikisi döyüşçüdür, hər ikisi igiddir. Hər ikisi Əmirin qızı Leylanı sevir. Leylanın sevdiyi isə Harundur. Zeyd bilir ki, Leylanın ona meyli yoxdur. Leyla Zeydi sevmədiyini ona bildirir. O bundan nəticə çıxarmır. Haruna Leyladan uzaq durmağı təkidlə tələb edir. Harun isə məhəbbətinə sadıqdır. İş elə gətirir ki, dövlətin üstünə düşmən gəlir. Əmir ordunu bir araya toplayaraq, həm də üzünü Harunla Zeydə tutaraq deyir: “Düşmən...bizi qırmaq və müqəddəs məkanlarımızı əlimizdən almaq istəyir. Əmr edirəm, qoşun bu gün hazır olsun. Harun və Zeyd! Qoşun çəkib gedirsiniz, düşmən ilə dava edirsiniz. Hansı biriniz davadan müzəffər gəlsə, əmir sözü verirəm ki, məndən hər nə istəsən, təxtü-tacımdan başqa, - onu əmələ gətirərəm!” (2, s. 136).

Elə olur ki, qələbəni Harun və onun sərəncamındaki əsgərlər qazanırlar. Zeyd nəyə isə nail olmur. Uğursuzluğundan son dərəcə pis olan, Leylanı itirəcəyindən qorxan Zeyd Harunu və yaxınlarını qətlə yetirib Əmirin hüzuruna gələrək düşmən üzərində qələbəni çalanın o olduğunu bildirir. Leylanı istəyir. Əmir razı olmur, deyir nə qədər qızıl, hansısa şəhəri ona verər, Leylanı isə yox. Lakin Əmir yadına düşür ki, belə bir söz verib: “əmir sözü verirəm ki, məndən hər nə istəsən, təxtü-tacımdan başqa, – onu əmələ gətirərəm!” Odur ki, məcbur olub razılaşır. Toy ərəfəsində Harun gəlib çıxır. Sən demə o ölməyibmiş. Onu yaralı halda tapıb sağaldıblar. Əmir qızını Haruna verir, Zeyd cəzasını alır.

Təhsilalanların müstəqil ailə həyatına hazırlanması baxımından Üzeyir bəyin “O olmasın, bu olsun”, “Arşın mal alan”, “Ər və arvad” musiqili komediyaları mühüm rola malikdir. Ailə və nikah məsələləri, ailənin mənəvi əsası kimi – məhəbbət, hüquqi əsası kimi – nikah (kəbin) məsələləri, ər-arvad münasibətləri, sevnələrin davranış problemləri yüksək sənətkarlıqla işlənib. Üzeyir bəy “O olmasın, bu olsun” əsərində cavan qızın yaşlı kişiyyə, özü də pul xatirinə, maddi mülahizələri əsas götürərək verilməsini pisləyir; azad sevgini, sevnələrin bir-birinə qo-

vuşmasının zəruriliyini əsaslandırır. “Arşın mal alan” komediyasında gənclərin bir-birini görmədən, yalnız valideynlərinin məsləhəti, razılığı ilə ailə qurmasını düzgün hesab etmir. Əsgər haqlı olaraq deyir ki, istəyirəm evlənəcəyim qızı özüm görüm, bəyənim, xasiyyətinə bələd olum.

Gülçöhrə: Görünür ki, subaysan. Bəs nə üçün indiyə qədər evlənməmişən?

Əsgər: Nə sayaq evlənim. Görmədiyim qızı almaram, gördüyüm qızlardan da xoşuma gələn ürəyimə batanı bir nəfər olubdur ki, o qızı da mənə verməzlər. Çünki o, bəy qızıdır.

Gülçöhrə: Sən əvvəlcə qızdan soruş, sonra de. Nə bilirsən getməz?

Əsgər: Bəs elə isə, de görüm, mənə gələr-sənmi?

Gülçöhrə: Mən?

Əsgər: Mənim xoşladığım qız bircə sən. Gülçöhrə: Məni bir kərrə görməklə xoşladın?

Əsgər: Göz gördü, könül sevdi” Gözüm səni görən kimi qəlbim sevindiyimdən çırpınmağa başladı.

Gülçöhrə (*kənara*): Vallah, mənimki də elə oldu (2, 302-303).

Problemin aktuallığı. Üzeyir bəyin 140 illik yubileyi ərəfəsində onun yaradıcılığına müraciət olunması aktuallığı ilə seçilir.

Problemin yeniliyi. Üzeyir Hacıbəylinin zəngin bədii irsi diqqət mərkəzinə gətirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılar üçün faydalı ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Üzeyir Hacıbəyov. Seçilmiş əsərləri. -Bakı, 1985.
2. Üzeyir Hacıbəyov. Seçilmiş əsərləri. 2- cildə. 1-ci cild. -Bakı: Şərq-Qərb, -2005.

Redaksiyaya daxil olub: 07.04.2025.